

RUNİK HARFLİ TÜRK YAZITLARINDA ṅ ÜNSÜZÜ ÜZERİNE

ṅ CONSANANT IN THE TURKISH SCRIPT WITH RUNIC ALPHABET

Feryal KORKMAZ*

ÖZET

Türk Dilinin ilk yazılı metinleri runik alfabe ile yazılmıştır. Bu çalışmada, runik harfli Türkçe metinlerde tek işaretle gösterilen “ ṅ ” ünsüzünün başka ünsüzlerle değişimleri incelenmiştir. Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında / ṅ / ünsüzünün yerine / g / ünsüzünün kullanıldığı örnekler daha önceki çalışmalarda zikredilmiş ancak diğer yazıtlardaki örnekler değinilmemiştir. Burada, bu iki yazıtla birlikte Göktürk ve Uygurlardan kalan diğer önemli runik harfli Türk yazıtlarında / ṅ / ünsüzünün yerine hem / g / ünsüzünün hem de / n / ünsüzünün kullanıldığı örnekler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Runik harfli Türk yazıtları, ṅ ünsüzü, nöbetleşme

ABSTRACT

The first scripts of Turkish language are written by the runic alphabet. In this study, the changing of the “ ṅ ” consonant (shown by one mark in Turkist texts with runic letters) with other consonants is analyzed. Examples in which / g / is used instead of / ṅ / on the Bilge Kagan and Kül Tigin monuments had been mentioned in previous studies; but examples from other monuments had not been illustrated. In this paper, these two important monuments are analyzed and in addition, examples from other important Turkish runic monuments in which both / n / and / g / are used instead of / ṅ / are evaluated.

Keywords: Turkish Script Written By Runic Alphabet, ṅ consonant, phonetic substitution

Tarihi Türk şivelerinde gerek iç seste gerek son seste “ ṅ ” olarak seslendirdiğimiz ünsüzün Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin yazıldığı runik harfli Türk yazısında “ ṅ ” işaretiyle gösterildiği malumdur. “ n ” ve “ g ” seslerinin birleşmesiyle oluşan bu ünsüz, runik alfabenin dışında Türkler tarafından kullanılan alfabelerin bir kısmında tek bir işaretle gösterilmektedir. Sadece iç seste ve son seste bulunan geniz ünsüzü “ ṅ ” ünsüzü Türk dilinin tarihi gelişimi içerisinde bazı şivelerde kendisine yakın ünsüzlere değişse de runik Türk yazısında genellikle aslı şeklini korumuş, bazen de yerine “ g ” ünsüzü yazılmıştır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında görülen bu ünsüz değişimi Talat Tekin tarafından “ $\text{ṅ} \sim \text{g}$ Nöbetleşmesi” başlığı altında incelenmiş ve Orhon Türkçesi Grameri’nde “Geniz ünsüzü / ṅ / söz içinde ve sonunda sık sık / g / ile nöbetleşir. Bu ses değişimi tekil ve çoğul 2. kişi iyelik ekleri ile kişi eklerinde görülür.”¹ açıklamasına yer verilmiştir.

Bu konuda bir değerlendirme de Marcel Erdal tarafından yapılmıştır. Marcel Erdal: “/ ṅ / \sim / g / nöbetleşmesi fonetik bir mesele değildir. Divanu Lugati’t-Türk’te Argu diyalektinde de görülen bir diyalekt özelliğidir. Bu nöbetleşme ne II.çokluk şahıs emir kipinde, ne ilgi hali ekinde ne de Orhun Türkçesi ve Uygurcada köklerde gerçekleşmez.”² açıklamasını yapmıştır.

$\text{ṅ} \sim \text{g}$ değişimini bir ses değişimi veya nöbetleşmesinden ziyade imlaya ait bir sorun olarak gören Mehmet Ölmez, n ve g fonemlerinin ayrı bir ses olarak değil o dönem allophone olarak addedilmesinin imla özelliği olduğunu belirterek “Eğer bu tür nöbetleşme ya da değişim genele yansımış olsaydı bunu yazıtların tümünde II. kişi ile ilgili söz konusu çekimlerin tamamında görmemiz gerekirdi. Dolayısıyla Tunyukuk yazıtında bu tür bir değişim ya da nöbetleşme görülmez, ayrıca şu satırlarda ve sözcüklerde II. kişide aynı ifadeler g ile değil de ṅ ile gösterilmiştir, buna dayanarak söz konusu örneklerde bir ses değişikliğinden ziyade bir imla özelliğiyle karşı karşıya olduğumuzu düşünebiliriz.”³ açıklamasını yapmıştır.

¹ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara 2000, s.72.

² Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Brill Handbook of Oriental Studies, Leiden-Boston 2004, s.80.

³ Mehmet Ölmez, Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır, *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilişöleni Bildirileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları*, Afyonkarahisar 2010, s.214.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkorkmaz@istanbul.edu.tr

ŋ ~ g değişimini bir nöbetleşme veya bir imla sorunu olarak görmeyen Ferruh Ağca ise bu değişimin imla ile izah edilemeyeceğini, bunun Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları ile Tunyukuk yazıtı arasındaki diyalektikal ayrıma işaret eden bir özellik olabileceğini belirtmiş ve “Türk runik harfli yazıtlarda / ŋ / ünsüzü sadece belirli isim ve fiil çekim eklerinde /g/ ünsüzüyle değişkenlik göstermiş, sözcük kök / gövdelerinde ve diğer eklerde asli şeklini korumuştur. Bu dalgalanmayı ünsüz değişmesi adı altında fonolojik bir durum olarak değerlendirsek bile sadece belli eklerde ortaya çıkmış olmasından dolayı aynı zamanda morfolojik bir durum olarak da izah edebiliriz. Türk runik harfli külliyatta / ŋ / ~ /g/ değişkenliğinin sadece Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bulunması, aynı ortamda dikilen Tunyukuk yazıtında hiç görülmemesi, bu özelliğin yazım ile ilgili olmadığına işaret etmektedir. O halde Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarına sızan / ŋ / ~ /g/ değişkenliğinin Tunyukuk yazıtının yazıldığı çevrede bilinmediğini, böylece bu yazıt sahiplerinin farklı diyalektikal özelliklere sahip olduklarını söyleyebiliriz.”⁴ diyerek / ŋ / ~ /g/ değişmesini belli bir boya ait diyalektikal özelliklerin yazı diline yansımaları olarak değerlendirmiştir.

Bütün bu görüşler sadece Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tunyukuk yazıtlarında ŋ ünsüzü yerine g ünsüzünün kullanımı ile ilgilidir.

Aslında burada şu soruları sormanın ve bunlara bulunacak cevaplarla konuyu açıklamanın daha doğru sonuçlar doğuracağı kanaatinin taşımaktayız.

1- ŋ ünsüzü sadece Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında mı yerini g ünsüzüne bırakıyor?

2- ŋ ünsüzü yerine sadece g ünsüzü mü yazılıyor?

Biz bu çalışmada adı geçen üç yazıtın dışında Göktürklerden kalan Ongi ve Küli Çor yazıtlarıyla Uygurlardan kalan runik harfli Şine-Usu, Taryat ve Terhin yazıtlarında ŋ ünsüzünün durumunu inceledik ve konuyla ilgili şu tespitleri yaptık:

⁴ Ferruh Ağca, Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları* 2012/23, Ankara 2012, s.78.

1. ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

1.1 Bilge Kağan Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A- Görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen II. teklik şahıs eki:

Süçig sabıŋa yımşak ağısıŋa arturup üküş türük bodun *öltüg* (K.5)

Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağru barıp üküş kişi *öltüg* (K.6)

Antaŋıŋın için igidmiş kağanıŋın sabın almatın yir sayu *bardıg* (K.7)

Çop anta *alkıntüg, arıltüg.* (K.7)

Anta çalmışı yir sayu çop toru ölü yorıyur *ertig* (K.7)

İgidmiş kağanıŋa ermiş barmış edgü ilinŋe kentü yanğıltüg yablağ *kigürtüg* (D.19)

İduğ ötüken yiş bodun *bardıg* (D.19)

İlgerü barıgma *bardıg* (D.19)

Çurıgaru barıgma *bardıg* (D.20)

Beglik urı oğluŋun çul *kıltüg*, işilik kız oğluŋun kün *kıltüg* (D.20)⁵

B- Gelecek zaman ekinden sonra gelen II. teklik şahıs eki:

Türük bodun *ölsikig* (K.5)

C- II. Teklik şahıs iyelik eki:

Ötüken yir olurup arkış tirkış isar neŋ *bunğuğ* yok (K.6)

Barduğ yerde *edgüg* ol erinç (D.20)

⁵ Bu cümlede, “ beglik urı oğlu~un” ve “eşilik kız oğlu~un” ibareleri cümlenin nesnelere olduğundan *ogluŋun* kelimesindeki – n eki belirtme hali ekidir. Bu cümlenin paraleli Kül Tigin D.7’de biraz farklı yazılmıştır. Bilge Kağan D.20’de *kul kıltug* yüklemi kullanılırken KT D.7’de *kul bolu* yüklemi kullanılmıştır. Bu takdirde KT D.7’deki “beglik urı oğlın” ve “ eşilik kız oğlın” ibareleri özne durumunda olur. Dolayısıyla KT D.7’deki *ogluŋ* kelimesinin sonundaki –n eki belirtme hali eki olamaz; buradaki –n ekleri tamlanan eki durumundadır.

Sünğüküg tağça yatdı (D.20)

1.2 Kül Tigin Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A-Görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen II. teklik şahıs eki:

Süçig sabınga yımşak ağısınğa arturup üküş türük bodun *öltüg* (G.6)

Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağru barıp üküş kiş *öltüg* (G.7)

Antağınğın üçün igidmiş kağanınğın sabın almatın yir sayu *bardıg* (G.9)

Çop anta *alkıntüg, arultüg* (G.9)

Anta qalmış yir sayu çop toru ölü yorıyur *ertig* (G.9)

İgidmiş bilge kağanınğın ermiş barmış edgü ilinğe kentü *yañgültüg, yablaq kigürtüg* (D.23)

İduş ötüken yir <.....> *bardıg* (D.24)

Çurıgaru barıgma *bardıg* (D.24)

B-Görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen II. çokluk şahıs eki:

Ölügi yurtda yolta yata qaltaçı *ertigiz* (K.9)

Kül Tigin yok erser çop ölteçi *ertigiz* (K.10)

İgidür *ertigiz* (G.D)

Uça *bardıgız* (G.D)

C- Gelecek zaman ekinden sonra gelen II. teklik şahıs eki:

Türük bodun *ölsikig* (G.7)

D- II. Teklik şahıs iyelik eki:

Ötüken yir olurup arkış tirkış ısar neñ *bunğug* yok (G.7)

Barduğ yirde *edgüg* ol erinç (D.24)

E- İlgili hali eki:

Türük *bodunuğ* atı küsi yok bolmazun (D.25)⁶

1.3 Ongi Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A-Görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen 2. teklik şahıs eki:

Azıg üküşüg *körtüg* (D.7)

1.4 Küli Çor Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A- İlgili hali eki:

Çarluğ yegren *ermelig* arkasın sıyu urtı (D.9)

1.5 Taryat Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A- İlgili hali eki:

Bunça *bodunuğ* atın yolın ayıgma (K.5)

1.6 Şine Usu Yazıtında ŋ Ünsüzü Yerine g Ünsüzünün Kullanımı

A-İlgili hali eki:

Anta ötrü Türğış *Çarluğug* tavarın alıp evin yulıp barmış (G.5)

Görüldüğü gibi ŋ ünsüzünün yerine g ünsüzünün yazımı daha önceden belirtildiği gibi Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında karşılaşılan, Tunyukuk yazıtında bulunmayan bir durumdur. Bu değişmeye Ongi, Küli Çor, Taryat ve Şine-Usu yazıtlarında da birer örnekle rastlanmakta, Terhin yazıtında ise rastlanmamaktadır.

Çoğunlukla II. şahıs ekleri ve II. teklik şahıs iyelik eklerinde karşılaşılan ŋ ünsüzü yerine g ünsüzünün kullanımı Marcel Erdal'ın açıklamasının aksine ilgili hali ekinde de karşımıza çıkmaktadır.

⁶ Bu cümle Kül Tigin D25 ve D26'da, Bilge Kağan D20, D21 ve D22'de "türk bodun atı küsi yok bolmazun" şeklinde yer almıştır. Bu kullanımlardaki belirtisiz isim tamlaması yapısı Kül Tigin D25'te belirtili isim tamlaması ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla buradaki *bodunug* kelimesindeki -g eki ilgili hali ekidir.

Bunun yanında Kül Tigin D.25'te *bodunug* kelimesinde ilgi hali eki *g* ünsüzü ile gösterilmiştir. Kelimenin geçtiği ibare Kül Tigin D25 ve D26'da, Bilge Kağan D20, D21 ve D22'de tekrarlanmaktadır. Fakat buralarda *bodun* kelimesi herhangi bir hal eki almadan kullanılmaktadır.

Araştırmaya konu olan metinlerde ŋğ ünsüzünün yerine sadece *g* ünsüzünün değil bazen de *n* ünsüzünün yazıldığı görülmektedir.

2. ŋğ Ünsüzü Yerine n Ünsüzünün Kullanımı

2. 1 Bilge Kağan Yazıtında ŋğ Ünsüzü Yerine n Ünsüzünün Kullanımı

A- İlgi hali eki:

Antağınğın için igidmiş *kağanınğın* sabın almatın yır sayu bardıg (K.6)

2.2 Kül Tigin Yazıtında ŋğ Ünsüzü Yerine n Ünsüzünün Kullanımı

A- İlgi hali eki:

İgidmiş *kağanınğın* sabın almatın yir sayu bardıg (G.9)

İgidmiş bilge *kağanınğın* ermiş barmış edgü ilinğe kentü yañgıltıg yablağ kigürtüg (D.23)

B- II. teklik şahıs iyelik eki:

Tabğaç bodunğa beglik urı *oğlın* kıl boltı eşilik kız *oğlın* küng boltı (D.7)

2. 3 Şine Usu Yazıtında ŋğ Ünsüzü Yerine n Ünsüzünün Kullanımı

A-İlgi hali eki:

Yağın başı yorıyu kelti (D.16)

ŋğ ünsüzünün yerine *n* ünsüzünün kullanılması ile ilgili örneklerin dört tanesi ilgi hali ekinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Bilge Kağan, Kül Tigin ve Şine-Usu yazıtlarında bulunmaktadır. Kül Tigin yazıtında geçen bir örnekte ise II. teklik şahıs iyelik ekinin *n* ünsüzüyle yazıldığı görülmektedir.

Kül Tigin D7'deki cümlede *oğlın* olarak yazılan kelime aynı cümlenin Kül Tigin D24'deki şeklinde *oğlunğ* olarak yazılmaktadır. Yani bu iki kelimedede

II. teklik şahıs iyelik ekinin *-n* ve *ŋğ* olarak iki farklı yazımı görülmektedir. Aynı olayların anlatıldığı Bilge Kağan yazıtı D7 ve D26'da ise cümlenin yüklemi *kıl-* fiili ile yapılmış olduğundan *oğlın* ve *oğlunğın* kelimelerinin sonundaki *-n*'ler belirtme hali eki olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Runik harfli Türk yazısında ŋğ olarak okunan ve tek bir işaretle gösterilen ünsüz ile ilgili yapılan çalışmalar bu ünsüzün yerine bazen *g* ünsüzünün yazıldığını ortaya koymuştur. Bu ünsüz değişmesi Tekin tarafından nöbetleşme, Erdal tarafından fonetik olmayan ama Divânu Lûgati't-Türk'e göre Argu ağzı özelliği, Ölmez tarafından imla meselesi ve son olarak Ağca tarafından bir ağız özelliğinin yazı diline sızması şeklinde değerlendirilmiştir.

Yukarıda tespit ettiğimiz örnekler bu mesele ile ilgili sorduğumuz soruların cevaplarını şu şekilde vermemizi sağlar:

1. ŋğ ünsüzü sadece Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında değil, az sayıda örnek olmasına rağmen Ongi, Küli Çor, Taryat ve Şine-Usu yazıtlarında da yerini *g* ünsüzüne bırakmaktadır.

2. ŋğ ünsüzü yerine sadece *g* ünsüzü değil, *n* ünsüzü de yazılmaktadır.

Bize göre II. şahıs ekleri ile II. teklik şahıs iyelik eklerinin yazılışında karşılaşılan ŋğ yerine *g* ünsüzünün kullanımı II. teklik şahıs iyelik ekinin *n* ünsüzü ile yazıldığını göz önüne aldığımızda bir nöbetleşme olarak kabul edilmelidir.

Ancak ilgi hali eklerinde ŋğ ünsüzünün yerine *g* veya *n* ünsüzünün kullanımı fonetik bir olaydan çok morfolojik bir meseledir. Runik harfli metinlerde isim çekim eklerinin cümle içindeki fonksiyonları üzerinde yapılacak derinlemesine çalışmalar bu meselenin çok daha iyi açıklanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh, Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları* 2012/23, Ankara 2012, s.69-82.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk Tercüme I-IV*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınevi, Konya 2012.
- , *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yayınevi, Konya 2011.
- BERTA, Árpád, *Sözlerimi İyi Dinleyin..... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* (çev. : Emine Yılmaz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Brill Handbook of Oriental Studies, Leiden-Boston 2004.
- GABAİN, Annamari V. , *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 1998.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- MERT, Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Usu*, Belen Yayıncılık, Ankara 2009.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ÖLMEZ, Mehmet, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, BilgeSu Yayınevi, Ankara 2012.
- , Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayını Nasıl Olmalıdır, *I. Uluslar arası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bili Şöleni Bildirileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları*, Afyonkarahisar 2010, s.211-220
- TEKİN, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları, Ankara 1994.
- , *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- , *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara 2000